

Makale Künyesi (Araştırma): Karaman, A. (2022). Eski Türk yazıtlarının tanıklığında kara bodun ifadesi üzerine düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 14-39.

<https://doi.org/10.32321/cutad.974832>

ESKİ TÜRK YAZITLARININ TANIKLIĞINDA KARA BODUN İFADESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Ahmet KARAMAN¹

ÖZET

Kara bodun ifadesinin en eski örnekleri eski Türk yazıtlarıdır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de tanıklanan ifade, araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde okunup anlaşılmıştır. *Kara* sözcüğünün burada sıfat olarak mı yoksa doğrudan bir ad olarak mı kullanıldığına yönelik çeşitli görüşler vardır. Bu farklı görüşler ışığında, kimi araştırmacılar ifadeye ‘avam, sıradan, basit halk’ anlamını yüklemiştir. Böylesi bir anlamlandırmayı destekleyecek dilsel malzemenin Eski Türkçenin söz varlığında bulunması ise oldukça şüphelidir. Yapılan bu çalışmada, *kara* ve *bodun* sözcükleri arasındaki yapısal ilişkinin ne olduğu sorununa çözüm aranacak ve ifadenin karşıladığı anlam açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Şimdiye dek özellikle *kara* sözcüğünün kökeni ve karşıladığı anlamlar üzerine çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Çalışmada, yöntemsel açıdan öncelikle *kara* sözcüğü üzerinde durulacaktır. Ancak önceki çalışmaların tekrarına düşülmemesi adına, burada *kara* sözcüğü eski Türk yazıt ve el yazmalarının söz varlığında geçen tanıklamalarıyla yalnızca *kara bodun* ifadesini açıklamak açısından incelenecektir. Yazının devamında, *kara bodun* ifadesini açıklamakta önemli veriler sunması olası olan *kara baş*, *kara eğil bodun*, *kara kamağ bodun*, *kara kamağ sü* ile *kara suw* ifadeleri ve bu ifadelerde geçen sözcükler üzerinde durulacaktır. Yazının son bölümünde ise *kara bodun* ifadesi üzerine yoğunlaşılacaktır.

Anahtar sözcükler: Kara, kara bodun, bodun, bodun kara, halk.

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. ahmet.karaman@izu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2524-8972>

THOUGHTS ON THE KARA BODUN EXPRESSION IN THE WITNESS OF OLD TURKIC INSCRIPTIONS

ABSTRACT

The oldest examples of the *kara bodun* expression are in the old Turkic inscriptions. The expression, which is witnessed not only in the old Turkic inscriptions but also in the old Uyghur and Karakhanid Turkic texts, has been read and interpreted in different ways by the researchers. There are different opinions about whether the word *kara* is used here as an adjective or directly as a noun. In the light of these different views, some researchers have attributed the meaning of 'common, ordinary, simple people' to the expression. It is highly doubtful that linguistic material supporting such an interpretation exists in the vocabulary of old Turkic. In this study, a solution to the problem of the structural relationship between the words *kara* and *bodun* will be sought and the meaning of the expression will be tried to be clarified. Until now, various studies have been carried out especially on the origin of the word *kara* and its meanings. In the study, first of all, the word *kara* will be emphasized in terms of methodology. However, in order to avoid repetition of the previous studies, the word *kara* will be examined here, with the testimonies of the vocabulary in the old Turkic inscriptions and manuscripts, only to explain the term *kara bodun*. In the rest of the article, the expressions of *kara baş*, *kara eğil bodun*, *kara kamağ bodun*, *kara kamağ sü* and *kara sıw* and the words used in these expressions will be examined. In the last part of the article, the expression of *kara bodun* will be focused on.

Keywords: Kara, kara bodun, bodun, bodun kara, people.

GİRİŞ

Eski Türkçe dönemini oluşturan yazıt ve el yazmaları, Eski Uyğur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinin her üçünde de tanıklanan *kara bodun* ifadesi, araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. İfadede yer alan *kara* sözcüğünün *bodun* sözcüğünü niteleyen bir sıfat göreviyle mi yoksa doğrudan bir ad olarak *bodun* sözcüğüyle ilişkili biçimde mi kullanıldığı tartışmalı bir konudur. Çünkü ifadede yer alan *kara* sözcüğü, bir sıfat olarak değerlendirildiğinde Eski Türkçenin konularlarının sosyal yaşamlarıyla ilgili önemli bir ayırım büyük bir tez olarak savunulmuş olmaktadır. Clauson, *kara bodun* ifadesi için 'the ordinary people; as opposed to the aristocracy' açıklamasında bulunur (ED 643b). Arat, *kara bodun* için 'halk' karşılığını verir (1991, s. 76). Tekin, *kara bodun* ifadesini 'avam tabakası' biçiminde anlamlandırır (1998). Şen, *bodun kara* ve *kara bodun* ifadeleri için 'halk' karşılığını düşünür (2002, s. 70, 138). Erdal, *kara bodun* ifadesini 'common people'

biçiminde karşılar (2004, s. 231, 316). Erdal, *kara bodunum* ifadesini ise ‘my people’ biçiminde anlamlandırır (2004, s. 499). Zieme (1985), Röhrborn (1991) ve Wilkens (2007), ifade için Almanca ‘volk’ karşılığını verir. Şirin, ifadeye ‘doğuştan veya hükümdar buyruğuyla bazı ayrıcalıklara sahip olan ve özel unvanlar taşıyanların dışındaki kişiler, avam, halk’ yorumunda bulunur (2009, s. 183, 292). Orkun, ifadeyi ‘avam halk’ olarak karşılar (2011). Caferoğlu, *kara sözcüğünün bodun sözcüğüyle birlikte ‘halk, millet’ anlamında olduğunu belirtir* (2015, s. 167). Elmalı, *kara bodun* için ‘halk, avam tabakası’ anlamlandırmasında bulunur (2016). Aydın, ifade için ‘(avam) halk’ karşılığını verir (2017, 2018, 2019). Ölmez, *bodun kara* için ‘halk’; *kara bodun* için ise ‘halk, avam’ karşılığını uygun bulur (2017, s. 258, 270). *Kara bodun* ifadesi, gerçekten de eski Türklerin toplum yaşamında ‘avam, sıradan’ / ‘soylu, yüksek’ biçiminde bir sınıfa işaret edecek veriyi sunmakta mıdır?

Kara bodun ifadesinde var olan belirsizliklerin giderilmesi adına, ifadeyi oluşturan *kara* ve *bodun* sözcüklerinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Buradaki amaç, *kara* sözcüğünün Eski Türkçede kaç farklı anlamı karşıladığının belirlenmesi değildir. Bu konuda çeşitli araştırmalar yapılmıştır². Bu yazıda, *kara* sözcüğü üzerinde durulmasının amacı ise *kara* sözcüğünün tanıklamalarının ‘avam, sıradan, basit’ anlamını içerip içermediğini irdelemektir. Ayrıca *kara bodun* ifadesinin daha iyi anlaşılabilmesi için yazıt ve el yazmalarında geçen *kara baş*, *kara eğil bodun*, *kara kamağ bodun*, *kara kamağ sü* ve *kara suw* ifadeleri üzerinde durulmalıdır. *Kara* sözcüğü burada, sıfat görevini üstlenmeyip doğrudan bir ad olarak kullanılmışsa sözcüğün *kara bodun* ifadesindeki fonksiyonu daha da ilgi çekici bir hâl almaktadır. Çünkü Türkçede iki veya daha fazla adın yan yana kullanılması belirli yapılar içerisinde mümkündür. Bu yapılar arasında, en yaygın olanı ikilemelerdir. *Kara bodun* ifadesinin bir ikileme formuna işaret etme olasılığı dikkate değerdir.

Yapılan bu çalışmada, *kara bodun* ifadesinin yapısal ve anlamsal boyutlarının açık biçimde açıklanabilmesi adına, Eski Türkçenin söz varlığında bulunan her türlü veri tanık gösterilerek ilgili soru işaretleri giderilmeye çalışılacaktır. Yazıda izlenecek yöntem gereğince *kara* sözcüğü ve *kara bodun* ifadesinin eski Türk yazıt ve el yazmalarındaki tüm kullanımları ayrıntılı biçimde açıklanarak sunulacaktır. *Kara* sözcüğü ve *kara bodun* ifadesinin Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki örnek tanıklamaları ise yazıt ve el yazmalarındaki kullanımlarına açıklık getirmek amacıyla verilecektir.

² *Kara* sözcüğü için ayrıca bk. Cemiloğlu, 1991; Şen, 2007; Gömeç, 2010.

1. ESKİ TÜRK YAZIT VE EL YAZMALARINDA KARA VE BODUN SÖZCÜKLERİ

1.1. Kara Sözcüğü

Sözcük, Orhon yazıtlarında T2 D2'de doğrudan bir renk adı olarak geçmektedir. BK K11 ve BK G12'de *kara* sözcüğü, renk adına işaret eden bir kullanımla *kiş* adlı hayvanın türünü belirtmektedir. KT K2'de geçen *kara köl* ve T1 B7'de tanıklanan *kara kum* ifadeleri birer yer adıdır³. KT D38-39 ve 40'ta yer alan *kara Türgés* ise yazıtların dikildiği dönemde, Türklerin güçlü boylarından biri olan Türgeşlerin kendi içindeki bir kolunun adıdır. Türgeşlerin Sarı ve Kara olarak kollarının olduğu bilinen bir konudur⁴. *Kara* sözcüğünün Orhon yazıtlarındaki sıralanan bu tanıklamaları için herhangi bir soru işaretini yoktur.

KT D8 ve BK D8'de geçen *türük kara kamağ bodun* ifadesinde yer alan *kamağ* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında 'bütün, hepsi, tümü, tamamı, her şey' karşılığındadır. *Kara* ve *bodun* sözcüklerinin arasında giren sözcük, bu yönüyle *türük kara bodun*'un 'tümü, tamamı'na vurgu yapmaktadır. *Kara* sözcüğünün O K1'deki kullanımı ise oldukça ilgi çekicidir: [...] *süsi kelti karasın yıgdım begi kaçdı* <...> [...] "Ordusu geldi. Halkımı bir araya topladım. Beyi kaçtı." (Aydın, 2017, s. 125). Sözcüğün tek başına 'halk, millet' anlamını karşılama, *kara bodun* ifadesinin açıklığa kavuşturulabilmesi adına, önemli bir veridir. Çünkü Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan kimi ikileme yapılarında, ikilemeyi oluşturan unsurlar, tek başlarına da ikilemenin genel anlamına işaret eden kullanımlarıyla bağlam içerisinde geçmektedir. Eski Türkçenin söz varlığında görülen bu tip ikilemelere örnek olarak *ezüççi yoñaççı* 'yalancı, hileci', *édiz bedük* 'yüce, yüksek', *énçgü esengü* 'huzur', *érig katıg* 'çetin, sert', *éş kadaş* 'eş, dost / akraba', *kök teñri* 'gökyüzü / mavi gök', *kök kaltk* 'gök / gökyüzü', *köni çın* 'doğru, dürüst', *körk meñiz* 'yüz, sima / görüntü, güzellik' gibi yapılar gösterilebilir (Şen, 2002; Ölmez, 2017; Karaman, 2021).

Sözcüğün Uygur yazıtlarındaki kullanımlarına bakıldığında ŞU G11'de yer alan *kara buluk*; ŞU K8'de geçen *kara kum* ve ŞU G3 ile ŞU G Ek2'de tanıklanan *kara yotulkan* ifadelerinin birer yer adı

³ *Kara köl* ve *kara kum* yer adları için bk. Aydın, 2016, s. 89-91.

⁴ Türgeşler üzerine daha geniş bilgi için bk. Chavannes, 2013, s. 56, 57, 64, 74.

olduğu görülmektedir⁵. HT XVIII'de geçen *kara tegin* ifadesinin ise bir kişi adı olduğu açıktır.

Yazıt ve el yazmalarında yalnızca ŞU D2'de tanıklanan *kara egil bodun* ifadesinin karşıladığı anlam açık değildir. *Kara* ve *bodun* sözcükleri arasına giren *egil* sözcüğünün de yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı budur. Clauson, sözcüğün anlamını 'common, ordinary, lower class' biçiminde vererek Moğolca karşılığının *egil* biçiminde olduğunu ifade eder (ED 106a). Gabain, sözcük için 'umumî, dünyevî' karşılığını uygun bulur (1988, s. 274). Şinasi Tekin, sözcüğe 'genel, dünyaya ait' karşılığını verir (1993, s. 41). Orkun, *igil budun* biçiminde verdiği ifade için 'bütün avam halk' karşılığını düşündür (2011, s. 838). Caferoğlu, sözcüğün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde '1. Yavuklu, nişanlı, adaklı', '2. Bayağı, dünya ile ilgili' anlamlarını karşıladığını belirtir (2015, s. 90). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *egil* sözcüğünün *toyn* sözcüğüyle ilişkili olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Ölmez'in de ifade ettiği üzere sözcük, Eski Uygur metinlerinde 'manastır dışındakiler; ruhban sınıfına bağlı olmayan, sivil halktan olanlar (Laien)' karşılığıyla da tanıklanmıştır (2018, s. 145)⁶. Ölmez, sözcüğü 'ahali, halk, avam, sivil halk' biçiminde karşılar (2018, s. 117, 122, 145, 238). Aydın ise sözcüğü '(sıradan) halk' biçiminde anlamlandırır (2018, s. 127). Sözcük, Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tanıklanmamıştır.

Kara egil bodun ifadesini açıklamakta iki olasılıktan söz edilebilir. *Kara bodun* ifadesindeki *kara* sözcüğünün sıfat olduğu görüşü doğru ise *kara egil bodun* ifadesinde yer alan *kara egil* ibaresi bir ikileme olarak kabul edilmek durumundadır. Bu itibarla ikilemenin karşıladığı anlam 'düşük sınıf, dünyevî' biçiminde olacaktır. İkinci ve daha olası açıklamada ise ifade, *kara kamağ bodun* ifadesiyle benzer biçimde çözümlenebilir. *Kara kamağ bodun* ifadesinin *kara bodunun* 'tümü, tamamı'na vurgu yapması gibi Gabain ve Tekin'in *egil* sözcüğünün karşılığı olarak düşündüğü 'umumî, genel' anlamıyla *kara egil bodun* ifadesi de *kara bodunun* 'geneli; tümü, tamamı'na işaret etmektedir. Orkun'un da *egil* sözcüğünün ifadeye 'bütün' anlamını kattığını belirtmesi dikkat çekicidir.

HT II/3'te geçen *kara baş* ifadesi için de farklı görüşler bulunmaktadır. Aydın, Bazin'in 'kara kaynağı' biçiminde düşünerek ifadenin bir yer adı olduğunu belirttiğini aktarır. Bazin'e göre *Kara*

⁵ *Kara buluk* için bk. Aydın, 2016, s. 88-89. *Kara yotulkan* için bk. Aydın, 2016, s. 91-92.

⁶ Sözcüğün Eski Uygur metinlerindeki kullanımlarıyla ilgili daha fazla örnek için ayrıca bk. Ölmez, 2018, s. 145-148.

Baş, Sarı İrmak'ın bir koludur. Aydın bu görüşe katılmaz. Ona göre ifade, Türkçenin ilerleyen dönemlerinde daha çok 'hizmetçi' anlamında kullanılan *kara baş* ifadesinin aslını, ilk anlamını göstermektedir. Aydın'a göre etimoloji sözlüklerinde Orta Türkçe döneminden itibaren görüldüğü belirtilen *kara baş* sözü böylece Eski Türkçe döneminde tanıklanmış olmaktadır (Aydın, 2018, s. 138-139). *Baş* sözcüğünün Eski Türkçenin söz varlığında kendinden önce veya sonra gelen sözcüklerle ilişkili olarak kullanıldığı örnek sayısı çok değildir. AY'de geçen *öz baş* ikilemesi az sayıdaki bu kullanımlardan biridir. *Baş* sözcüğü burada, doğrudan *öz* sözcüğüyle ilişkili olarak 'can, canlı; kendi, kendisi' anlamını karşılamaktadır: [...] **özlerin başların bérü isig özlerin tite sermek serinmek erür** [...] 227 (IV. 14a.), 3-4. (Kaya, 1994, s. 158).

HT II yazıtının yapısı gereği aslında ne anlatılmak istendiği anlaşılammaktadır. HT II yazıtının 3. satırı: *kasuy? kara başşg yaylat<d>ım küzte toñın taşka értim* biçimindedir (Aydın, 2018, s. 74). Yalnızca *öz baş* ikilemesine bakılarak buradaki *kara başşg yaylatdım* ifadesi 'halkın bizzat kendisini' yani 'halkı' *yaylatdım* biçiminde düşünülebilir. *Kara* sözcüğünün tek başına 'halk' anlamını karşıladığı gerçeği, bu görüşe önemli bir dayanaaktır. Bu durumda tüm satırın anlamı "Kasuy'da? halkı yaylattım (yazı geçirttim). Güzün Tonyın Taş'a (Hoyto- Tamır?) ulaştım." biçiminde verilebilir.

Kara baş ifadesi, HT II/3'ten başka Eski Türkçenin söz varlığında Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de tanıklanmıştır. Caferoğlu, sözcüğün 'kule, köle, cariyeye' anlamlarını kaydeder (2015, s. 167). DLT'de Kâşgarlı, *kara baş* ifadesi için 'erkek ve dişi kölelere verilen ad' notunu düşer (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 443). Sözcüğün kullanımlarıyla ilgili birkaç örnek aşağıda verilmiştir: [...] *taş kara atlıg türk kara başşmın an tirekke tutuzu bértim* [...] EU Din Dışı Metinler, 4. 7. SUK, Sa19, 7, (Ayazlı, 2016, s. 455)

[...] *bo bod sın yorıglı kara baş kalın kişi tép inangu kişi yok bilin* [...] KB 1618. (Arat, 1979, s. 179)

Kara baş ifadesi genel olarak 'cariye, hizmetli' biçiminde anlamlandırılmıştır⁷. AH'de ise *kul kara baş* ikilemesi geçmektedir. Bu ikileme için 'köle, cariyeye / hizmetli' karşılığını vermek mümkündür: [...] *telim mal üküş kul kara baş kerek* [...] 298. (Arat, 2006, s. 64).

'Köle, cariyeye' karşılığı için yazıtlarda kullanılan ikilemenin *küy kul* (KT D20, BK D17, ŞU G9) olduğu unutulmamalıdır. *Küy kul*

⁷ KB'de *kara baş* sözcüğü için ayrıca bk. Oruç Aslan, 2014.

ikilemesi aynı karşılıkla TT IV/B, T II Y 55, 16 ve TT VI (Sekiz Yükmek) 64'te de geçmektedir. *Kün kul* ikilemesinin unsurlarının yer değiştirmiş biçimi olan *kul kün* ise aynı karşılıkla ŞU D1'de geçmektedir. ŞU D1-2 ve ŞU G9'da: [...] *kulum künüm bodunug teñri yér ayu bérti anta sançdım* [...] "Hizmetçilerim kullarım ve halkım (için) gök (ve) yer buyruk verdi, orada mızrakladım." (Aydın, 2018, s. 54-55) [...] *künüm kulum bodunug teñri yér anta ayu [bé]rti anta sançdım* [...] "Hizmetçilerim (ve) kullarım, halkı(m) (için) gök (ve) yer öyle buyurduğu için (onları) orada mızrakladım." ifadeleri yer almaktadır (Aydın, 2018, s. 61). İlgili satırlardaki 'kul, hizmetli' ve 'halk' biçimindeki ayırım ilgi çekicidir. ŞU yazıtında 'hizmetli' ve 'halk'ın birbirinden ayrı olarak belirtilmiş olmasının yol göstericiliğinde HT II/3'te yazıtı yazan kişinin beraberindekilerden 'kul, köle / hizmetli' biçiminde bahsetmiş olma olasılığı azalmaktadır. HT II yazıtını yazan kişinin yazı geçirttiğini söylediği insanların 'kulları hizmetlileri' değil de 'kendi halk'ı olduğunu ifade etmiş olması bu durumda daha olası görünmektedir. Çünkü eğer yazıtı yazan kişi 'kul cariyeye / hizmetli'lerinden bahsetmiş olsaydı *kün kul* veya *kul kün* ikilemesinin burada da geçmesi beklenirdi. Tüm bunların yanında, EU din dışı ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde 'istenmeyen; cahil, alımp satılabilen' insanlar için kullanılan sözcüğün ve bu sözcüğü kullananların anlayışının, yazıtların her fırsatta halkı el üstünde tutan, değer veren, gücün kaynağı olarak gören anlayışında yeri olup olmadığını da okuyucunun takdirine bırakmak gerekir. *Kul kün* ikilemesi ayrıca TT IV/B, T II Y 55, 7-8 EU din dışı metinlerinden SUK, WP06, 4-31, KB 3435, 5487, 5781 ve TİEM 235v/3 - 450r7'de tanıklanmıştır. KB 590'da 'kul cariyeye / hizmetli' anlamını karşılamak üzere bir de *kul kün tapugçı* ikilemesi geçmektedir.

Aydın ve Bazın'ın görüşlerinin kabul edilebilir durumda olması bir yana, *kara baş* ifadesine pekâlâ bu yazıda ortaya atılan 'halkın bizzat kendisi' karşılığı da verilebilir. Görüldüğü üzere HT II yazıtının kendisinden kaynaklanan belirsizlikler nedeniyle bu üç öneriden birinin daha doğru olduğuna karar kılmak olanaksız görünmektedir. Ta G5'te: [...] *anta késre küsgü yılıka sinligde küç kara bod[un er]miş sinsizde küç kara suw ermiş kara bodun turuyun kagan atadı* [...] "Ondan sonra fare yılında (748), sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş, (diyerek) halk ayağa kalkıp kağan (olarak) atadı." ifadeleri yer almaktadır (Aydın, 2018, s. 43-44). Halkın gücünü gözler önüne sermesi açısından çok önemli olan bu satırlarda geçen *kara suw* ifadesinin nasıl bir anlamı karşıladığı yoruma açıktır. Ölmez, ifadeyi 'kaynak suyu' biçiminde karşılar (2018, s. 83, 96). A. V. Superanskaya'nın "Akarsu Adlarındaki Renk İsimleri Terminolojik Midir?" adlı yazısında, bu konuyu açıklığa kavuşturabilecek ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Superanskaya'nın aktardığına göre E. Murzayev ve V. G. Murzayeva, kendi sözlüklerinde çay adlarındaki kara sözünün kendine özgü kavramsal bir anlama sahip olduğunu belirtmektedirler: 1. Organik maddeleri taşıyan, ona bulanık bir renk veren bataklıkta akan çay, dere; 2. Eski, eskimiş; 3. Sakin, durgun çay; 4. Donmayan çay; 5. Kaynak, pınar çay. Ayrıca aynı yazıda, akarsu adlarında geçen kimi ak ve kara sözcüklerinin duruma göre yön bildirebildiği anlatılmaktadır (Superanskaya, 2017, s. 297-299). Öncelikle Ta 5'in bağlamı gereği *kara* sözcüğü burada yön bildiriyor olamaz. Başında bey bulunan halk güçlüdür. Peki bey yokken halk neye benzetilmiş olabilir? Murzayevlerin saptamalarından 'eski, eskimiş / donmayan / kaynak' gibi anlamlar yukarıdaki satırlarda sözü edilen *kara suwa* uymamaktadır. Belirtilen 'sakin, durgun' anlamı da ilgili satıra uygun değildir. Çünkü halkın önünde bir baş bulunmadan, onu bir araya getirip derleyip toplayacak bir bey olmaksızın halkın bir arada 'sakin, durgun; huzurlu' olması beklenemez. Tam tersine halk arasında huzursuzluklar, anlaşmazlıklar artar. Bu nedenle de halkın durumu / halkın gücü 'belli belirsiz, karışık; bulanık' bir hâlde olur. Yazıtın genel anlamıyla da örtülecek biçimde *kara suw* ifadesi, *kara* renk adına işaretle gelişen 'belli belirsiz, karışık, bulanık su' biçiminde karşılanabilir. Böylece satırın ilgili bölümü "Ondan sonra fare yılında (748), sen varken halk güçlü imiş, sensizken (halkın) gücü kara su (gibi) imiş." biçiminde yorumlanabileceği gibi "Ondan sonra fare yılında (748), sen varken güç halk(ta) imiş (gücün ta kendisi halk imiş), sensizken güç 'belli belirsiz, karışık, bulanık su' (gibi) imiş." biçiminde de düşünülebilir. Bu bilgilerden sonra anlaşıldığı üzere *kara* sözü burada da 'sıradan, avam, basit' gibi bir anlamla ilgili değildir.

Kara sözcüğünün Yenisey yazıtlarındaki kullanımlarına bakıldığında⁸ E 24/2-6-7 ve 16'da geçen *kara señir* ifadesinin bir yer adı olduğu anlaşılmaktadır⁹. E 26/7'deki *kara saç* ifadesinde *kara* sözcüğü, doğrudan renk bildirmektedir. E 68/18'de yer alan *kara adıg* ve E 71/3'te tanıklanan *kara sıjkur* ifadelerinde *kara* sözcüğü, adı geçen hayvanların renklerinden hareketle o hayvanların türüne işaret etmektedir. E 68/3'te geçen *kara mançu* ifadesi bir kişi adıdır. Sözcüğün E 58/1 ve E 68/8'deki kullanımlarında ise ilgili satırların okunamaması nedeniyle sözcüğün ne anlamda kullanıldığı belirsizdir. Sözcüğün belirtilen bu tanıklamaları için bir tartışma yoktur.

E 30/4 ve 37/1'de geçen *kara kan* ifadesi 'kara han' biçiminde anlamlandırılmaktadır. Aydın, Bazın'ın buradaki *kara kan*'ın Türgeş

⁸ Orhon, Uygur ve Yenisey bölgesi yazıtları için sırasıyla Aydın, 2017; 2018 ve 2019 esas alınmıştır.

⁹ *Kara señir* için bk. Aydın, 2016, s. 91

kağanı El Etmış Kutlug Bilge olduğunu düşündüğünü aktarır. Yine Aydın'ın aktardığına göre H. Salman da Bazin'i takip ederek bu düşünceyi benimser (Aydın, 2019, s. 116). *Kara baş* ifadesinin 'kul köle / hizmetli' karşılığından hareketle *kara kan* ifadesinin anlamlandırılmasının mümkün olmadığı mantıksal açıdan kesindir. *Kara bodun* ifadesinde *kara* sözcüğü 'avam, basit, sıradan' anlamını taşıyorsa buradaki kağan da 'sıradan, avam, basit' bir kağan mıdır? E 30 ve E 37 yazıtlarının kahramanı olan bu kağandan 'avam, sıradan, basit' bir kağan olarak mı söz edilmiştir? Tam da bu noktada, yıllardır tartışma konusu olan Karahanlı hükümdarlarının adlarında yer alan *kara* sözcüğünü anlamlandırma denemeleri akıllara gelmektedir. Saadetin Gömeç'in konuyla ilgili kaleme aldığı yazısında, eski Türklerin Kara Hanlılardan çok daha öncesinde idarecilerine durup dururken *kara* unvanını vermiş olamayacaklarını belirtmesi ilgi çekicidir. Yenisey yazıtlarında geçen *kara kan* ifadesi de Gömeç'in bu saptamasıyla ilgili olmalıdır. Yazının devamında Gömeç, Türkçede *kara* sıfatının aslında 'aşağı bir derece'yi değil tam tersi 'büyük, kudretli, asil' anlamını içerdiğini belirtir. Gömeç, eski Türk yazıtlarında, 'gücün kaynağı'nın bizzat halkın kendisi olduğunun vurgulandığını da sözlerine ekler. Gömeç'e göre *kara* sözcüğü, tek başına halkı gösterir. Gömeç, hiçbir Eski Türkçe metin veya belgede, Moğol kültüründeki gibi *ak bodun* tabirinin olmadığını aktarır. Gömeç, *kara* sözcüğünün 'gücü ve eskiliği' ifade ettiğini de kayıt altına alır. Gömeç'in ifadesiyle eski Türklerdeki *kara* unvanlı beyler 'büyük, asil, yüce' kimselerdir (2010, s. 30). *Kara kan* ister Türgeş kağanını isterse de başka bir beyi atılıyor olsun, isterse burada *kara* sözcüğü eski Türk devlet yapılanması içerisinde kuzeyi işaret ediyor isterse de etmiyor olsun ya da Karahanlıların beylik unvanlarında da görülen bu sözcük 'yüksek, asil, güçlü' anlamına gelsin ya da gelmesin kesin olan nokta, burada yer alan *kara* sözcüğünün 'avam, sıradan, basit' karşılığıyla düşünülmemeyecek olmasıdır. Bu noktada belirtmek gerekir ki gerçekten de Gömeç'in de dikkat çektiği üzere Eski Türkçenin söz varlığında *ak bodun* ifadesi geçmemektedir. Bu saptama, *kara bodun* ifadesini anlamakta bir başka önemli ayrıntıdır.

E 11/3 ve E 45/7'de *kara* sözcüğü, kendinden önce geçen *ürün* sözcüğüyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. E 11/3: *sekiş adaklıg barımig üçün yıka tüketi bardım a anta bökmedim e yuta ürüjümüg e karamıg a azdım a* "Sekiz ayaklı malım mülküm için, at sürüm tükeninceye kadar gittim. Onlara doymadım, ne acı! Soylu ve avam (halkımdan) ayrıldım." biçimindedir (Aydın, 2019, s. 70). E 45/7'de ise: *kinim kadaşım esizim e oğlanım esizim e ürüjüm karam esiz yüz elig erim e esizim e* "Yakın(lar)ım, akrabalarım, ne yazık! Çocuklarım, ne yazık! Soylu (halkım), avam (halkım), ne yazık! Yüz elli askerim, ne yazık!" ifadeleri yer alır (Aydın, 2019, s. 151-152). Clauson,

ürüñümüg karamıg ifadesini ‘my white and black livestock?’ biçiminde anlamlandırır (ED 234a). Aydın, *kara* sözcüğünü ‘avam’ biçiminde yorumlayarak *kara* sözcüğüyle bağlantılı olan *ürüñ* sözcüğünü de ‘avam olanın karşıtı; soylu’ biçiminde değerlendirir. İfade yoruma açıktır. Ancak *ürüñ* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında herhangi bir yerde ‘ak; beyaz’ anlamının dışında bir karşılıkla geçmemektedir. Dahası yukarıda teker teker üzerinde durulan hiçbir ifadeye *kara* sözcüğü ‘avam, sıradan, basit’ anlamını içermemektedir. *Kara* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ‘hayvan sürüsü, ehli hayvan’ anlamını da karşıladığı bilinen bir konudur (Caferoğlu, 2015, s. 167). Clauson’un hareket noktası da sözcüğün karşıladığı bu anlam olmalıdır. E 11/3’ün başında, ölümü dolayısıyla yazıtı dikilen kişinin sekiz ayaklı malına mülküne doymadığı aktarıldıktan sonra beyaz ve kara renkli ehli, çiftlik hayvanlarını geride bıraktığının belirtilmiş olması şaşılacak bir konu değildir. Benzer biçimde E 45/7’de, ölümü dolayısıyla yazıtı dikilen kişinin kendi ağzından geride bıraktığı yakınları, akrabaları, çocukları anıldıktan sonra yüz elli askerine geçilmeden sahip olduğu beyaz ve kara renkli hayvanlarının ifade edilmiş olması da beklenemez bir durum değildir. Nitekim yazıtın 8. satırında da sahip olunan atlar, renk bildiren bir ifadeyle *bıj bodrak yunt* biçiminde verilmektedir. BTT XIII, 12. Metin J, 94’te: [...] *sf...[ıg yaş[ay]ju ürüñ kar[aj] bilmedin* [...] ifadeleri yer almaktadır [...] (Zieme, 1985, s. 79). İlgili satır ‘beyaz ve karayı bilmeden yaşayarak’ biçiminde yorumlanabilir. Burada da ifadenin tam olarak ne anlama geldiği açık değilse de Zieme, ifadeyi doğrudan renk adlarına işaret edecek biçimde anlamlandırır.

E 147/1, Kormuşın *vd.* tarafından: *yété yegirmi yaşımta men teñri élimke kara boldım bökmedim ayıt a esni* “On yedi yaşımdan itibaren ilahî devletime hizmet ettim ve doymadım, ne acı!” biçiminde okunup anlamlandırılır (2016, s. 208-209). Aydın ise ilgili satırı: *yéti yéğirmi yaşımta men teñri élimke kara boldım bökmedim yıtá* “On yedi yaşında, kutlu yurdumdan ayrıldım (öldüm), doymadım, eyvah! Ne yazık!” biçiminde verir (2019, s. 232).

DLT’de Kâşgarlı, bir *kara orun* ‘karanlık yer, kabir’ ifadesi kaydeder (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 443). DLT’deki kullanım, *kara bol-* ifadesini açıklamakta önemli bir veri sunmaktadır. *Kara* sözcüğü burada, renk adına atıfla gelişen bir anlatımla ‘karanlık’ anlamını karşılamaktadır. ‘Kabir, mezar’; ‘karanlık’ bir yerdir. E 147/1’de geçen *kara bol-* ifadesi de bu mantıkla değerlendirilebilir. Bu itibarla Aydın’ın da tespit ettiği üzere *kara bol-* ifadesi ‘ölmek’ biçiminde yorumlanabilir. Böylece *kara bol-* ifadesinde geçen *kara* sözcüğünde de herhangi bir ‘avam, sıradan, basit’ anlamının olmadığı anlaşılmaktadır.

Kara sözcüğünün Kırgızistan yazıtlarındaki kullanımlarına bakıldığında Talas 1/3'te geçen *kara bars* 'Kara Bars'; Talas 2/2-4-5 ve 6'da yer alan *kara çor* 'Kara Çor'; Talas 2/2 ve 4'te tanıklanan *kara yazmaz* 'Yazmaz (Şaşmaz) Kara' ile *Çaçıkey*'de tespit edilen *kara böri* 'Kara Böri' ifadeleri birer kişi adıdır. Alimov, Nemeth'in Kamûs-ı Türkî'deki 'matemli, gamlı, kederli, meş'um, menhus' karşılıklarına dayanarak *kara* sözcüğünü *tul* ile birlikte 'üzgün dul' olarak anlamlandırdığını aktarır. Alimov ayrıca Malov'un da ifadeyi Nemeth gibi 'üzgün dul' biçiminde yorumladığını belirtir (2014, s. 88). İfade yoruma açık olmakla birlikte ifadenin karşıladığı anlamın *kara suw* ve *kara bol*- ifadelerine benzediği söylenebilir. Burada *kara* sözcüğü, eşi ölen kişinin içinde bulunduğu ruh hâlini ve durumunu yansıtıyor olmalıdır. Bu yönüyle *kara tul* ifadesinde *kara* sözcüğü 'karışık, bulanık, karanlık; karamsar' biçiminde yorumlanabilir. Anlaşıldığı üzere *kara* sözcüğünün Kırgızistan yazıtlarındaki kullanımlarında da sözcüğe 'avam, sıradan, basit' anlamının verilmesine dayanak oluşturacak herhangi bir veri yoktur.

Kara sözcüğü, Dağlık Altay bölgesi yazıtlarında tanıklanmamıştır. Sözcüğün el yazmalarındaki tanıklamalarına bakıldığında¹⁰ IB 53'te geçen *kara bulut* 'kara bulut' ve T II T 14 A9-30'da tanıklanan *kara taş* 'kara taş' ifadelerinde *kara* sözcüğü, doğrudan renk bildirmektedir. IB 3-43 ve 51'de yer alan *kara kuş* 'kara kuş, kartal' ifadesinde sözcük, *kara kiş*, *kara adıg* ve *kara sıñkur* ifadelerinde olduğu gibi ilgili hayvanın türüne işaret etmektedir¹¹. Or. 8212/76: (B) A12'de tespit edilen *küç kara* 'Küç Kara' ifadesi ise bir kişi adıdır.

Fikret Yıldırım IB 63'ü: *kanlık süsi awka ünmiş sagır içre elik kéyik kirmiş kan elgin tutmuş kara kamağ süsi ögirer tér ança bilinler edgü ol* "(Fal şöyle) der: Hakanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. Hakan (onu) eli ile tutmuş. (Hakanın) rütbesiz askerlerinin hepsi seviniyor. Öylece biliniz: (bu fal) iyidir." biçiminde verir (2017, s. 49). Orkun, *kara kamağ süsi ögirer* ifadesi için 'halk bütün ordu sevinir' karşılığını düşünür (2011, s. 282). Kormuşin *vd.* ifadeyi '(hakanın) bütün sıradan askerleri seviniyor' biçiminde anlamlandırır (2016, s. 428). Tekin ise ifadeye '(hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor' karşılığını verir (2019, s. 33). Ancak yukarıda üzerinde durulan hiçbir ifade, sözcüğün böylesi bir anlamla karşılanmasına veri sağlayacak bir kullanım yoktur. *İrkin* başındaki

¹⁰ Dağlık Altay yazıtları için Tıbkova *vd.*, 2012; Kırgızistan yazıtları için Alimov, 2014; eski Türk el yazmaları için ise Kormuşin *vd.* ile Yıldırım, 2017 esas alınmıştır.

¹¹ *Kara kuş* ifadesiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Civelek, 2008.

kānlık sū ifadesiyle *kara sū* ifadesi arasında bir ilgi bulunmaktadır. Kağanın ava çıktığında yanında doğrudan en güvendiği ‘kağanlık ordusu’ biçiminde ifade edilebilecek birimlerden askerlerin yer alması olağandır. Çünkü kağanın kendini korumakla görevlendirdiği ‘muhafızları’ bu birimlerden oluşmaktadır. Burada, *kara kamağ sū* ifadesiyle *kara kamağ bodun* ve *kara eğil bodun* ifadelerinin benzerliği göze çarpmaktadır. Türklerde her dönemde canlı olan ‘ordu millet’ anlayışı düşünüldüğünde *kara sū* ifadesinin bu ‘halk ordusu’ anlayışını yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Barış zamanında bağında bahçesinde tarımla uğraşan, ticaret ehli ya da demir, maden ustası gibi farklı iş kollarına mensup halktan kişiler, savaş zamanında ordudaki yerlerini almaktadır. Eski Türk ordusunun ana gücünü de işte bu ‘halk ordusu’ oluşturmaktadır. Bir kez daha görüldüğü üzere *kara* sözcüğünün eski Türk el yazmalarındaki kullanımlarının hiçbirinde de sözcüğe ‘avam, sıradan, basit’ biçiminde bir anlamlandırmayı zorunlu kılacak bir durum yoktur.

1.2. Bodun Sözcüğü

‘Halk, millet’ karşılığındaki *bodun* sözcüğü, *bod* kök biçimine {+An} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Burada {+An} eki çokluk bildirmektedir¹². *Bodun* sözcüğü, boyların bir araya gelmesiyle oluşan ‘millet’ kavramına işaret etmektedir. *Bod* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca T1 B4 ve T2 K2’de geçmekteyken *bodun* sözcüğü yazıt ve el yazmalarında çok sık tanıklanan bir sözcüktür. T2 K2’de geçen *bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti* cümlesi ‘insan’, ‘boy’ ve ‘halk’ tarifinin tek bir cümle içindeki kullanış biçimi açısından dikkat çekicidir.

Kara bodun, ‘avam, sıradan, basit’ halkı ifade ediyorsa *bodun* sözcüğünün kullanıldığı bağlamlarda kastedilen halk nasıl bir halktır? *Kara bodun* denilerek anlatılanlar ‘avam, basit, sıradan’ ise *bodun* ile karşılananlar ‘avam, basit, sıradan’ olmayanlar mıdır? Yazının bu bölümünde, *bodun* sözcüğüyle *kara bodun* sözcüğünün anlamsal açıdan ayrımını gösteren herhangi bir kullanımın olup olmadığı tanımlamalar üzerinden incelenecektir.

Orhon yazıtlarında *bodun* sözcüğü, belirli bir halkı genel olarak nitelemek için; *az bodun*, *ediz bodun*, *izgil bodun*, *karlok bodun*, *on ok bodun*, *sogdak bodun*, *tawgaç bodun*, *tokuz oguz bodun*, *tölis tarduş bodun*; doğrudan ‘millet’ kavramını karşılamak üzere; *birki bodun*, *bodun bolçun téyin*, *bunça bodun*, *çıgañ bodun*, *ırak bodun*, *kaganlıg bodun*, *kagansıramış bodun*, *künjedmiş kuladmış bodun*, *yalay bodun*,

¹² *Bodun* için ayrıca bk. ED 306a-b; Erdal, 1991, s. 92; Tekin, 2003, s. 84.

yavız yawlak bodun, yér sayu barmış bodun gibi ibarelerde çokça geçmektedir. *Bodun* sözcüğü ayrıca ikileme olarak ‘soy sop, halk’ anlamında *uğuş bodun*; tâbi halk için *içreki bodun*; Kök Türk halkını genel olarak nitelemek için *türük bodun*; şimdiki Kök Türk halkını anlatmak için *türük amtı bodun*; beylere ve halka seslenildiğinde *beg* sözcüğüyle bağlantılı olarak *begler bodun* biçiminde de tanıklanmıştır. İlk bakışta, Orhon yazıtlarında *bodun* sözcüğünün kullanıldığı yerlerde ‘millet’ kavramının geneline ve bütününe işaret edildiği izlenimi oluşturmaktadır. Ancak *azça bodun tezmiş erti*; *türük kara kamağ bodun ança témiş éllik bodun ertim*; *türgéş kara bodun* ile sözcüğün teklik birinci kişinin anlatımıyla *bodunum* ve *kentü bodunum* biçimindeki kullanımları, bu durumun sistematik olmadığını göstermektedir.

Uygur yazıtlarında *bodun* sözcüğü, belirli bir halkı genel olarak nitelemek için *çik bodun*, *türük bodun* ve *üç tuğlıg türük bodun*; doğrudan ‘millet’ kavramını karşılamak üzere; *anta kalmış bodun*, *bir tümen bodun*, *éki bodun*, *kün tuğsıkdaki bodun*, *sıyarı bodun*, *tört bulırdaki bodun* ve *yağı bodun* gibi ifadelerde geçmektedir. *Bodun* sözcüğünün Uygur yazıtlarında kullanıldığı yerlerde ‘millet’ kavramının geneline ve bütününe işaret edildiği izlenimine ise *kentü bodunum*, *tokuz oguz bodunum* ve *uygur bodunı tégitim* örnekleri aykırılık oluşturmaktadır. Uygur yazıtlarında ŞU D1 ve G9’de geçen *kulum küñüm bodunug* ifadesinde, kağanın kendisine tâbi olan insanları *kulum küñüm* ve *bodun* biçiminde sıralanmış olması da gözden kaçırılmamalıdır.

Bodun sözcüğü Yenisey yazıtlarında, belirli bir halkı genel olarak nitelemek için *yüz kümül bodunum*; doğrudan ‘millet’ kavramını karşılamak üzere; *bodun ara*, *bodunug erk bodunug*, *bodun esirkeyü ermedi*, *bökmedi bodunıya*, *kop bodun tike bilir erti* ve *tokuz ad bodun* gibi ifadelerde geçmektedir. Sözcük ayrıca *bağ bodun* ve *uğuş bodun* ikilemelerinin bir unsuru olmuştur. Sözcük, Yenisey yazıtlarında özellikle 1. teklik kişinin anlatımıyla *bodunum* biçiminde kullanılmıştır. *Bodun* sözcüğü, Dağlık Altay ve Kırgızistan yazıtlarında tanıklanmamıştır. Sözcük, el yazmalarında ise yalnızca IB 53 ve O1 A1’de geçmektedir. Sözcük IB 53’te *boz bulıt yordı bodun üze yağıdı* ifadesinde doğrudan ‘millet’ kavramına işaret edecek biçimde kullanılmıştır. O1 A1’de ise el yazmasının tam olarak okunamaması nedeniyle sözcüğün nasıl bir anlamı karşıladığı belirsizdir¹³. *Bodun* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tüm tanıklamaları ayrıntılı biçimde incelendiğinde sözcüğün

¹³ *Bodun* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tüm tanıklamaları için bk. Yıldırım 2017, s. 318; Aydın, 2017, s. 147-148; 2018, s. 115; 2019, s. 255.

kullanımlarının hiçbirinde ‘avam, soylu / alt düzey, yüksek’ ayrımına işaret eden bir verinin olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

2. KARA BODUN İFADESİ

Yazının bu ikinci bölümünde, *kara bodun* ifadesinin yazıt ve el yazmalarındaki tanımlamaları bağlam içerisindeki yerleriyle birlikte ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

KT D8 ve BK D8’de: [...] *türük kara kamağ bodun ança témiş éllik bodun ertim élim amtı kanı kimke élig kazganur men tér ermiş kağanlıg bodun ertim kağanım kanı* [...] “Tüm Türk halkı (Türk halkının tamamı) şöyle demiş: Ülkesi olan halk idim, ülkem şimdi nerede? Kime ülke kazanıyorum, dermiş. Kağanı olan halkım, kağanım hani?” denilmektedir (Aydın, 2017, s. 53-54, 83-84). 50 yıllık Çin esaretinde, Türk halkının ve beylerinin Çin kağanı için çeşitli hizmetlerde bulunmaktayken tasvir edilen satırlardan sonra gelen bu bölüm, Türk halkının içinde bulunduğu durumu sorgulamasını içermektedir. İfadede yer alan *kamağ* sözcüğü de halkın nasıl bir kesiminin bu sorgulamanın içinde olduğuna işaret etmektedir. *Kimke élig kazganur men* ifadesi, *türük kara bodun*’un gücünü bir kez daha gözler önüne seren güzel örneklerden biridir. Burada, *türük kara kamağ bodun* ifadesinin ‘avam, sıradan, basit’ biçiminde okunmasını gerektirecek bir gerekçenin olmamasının yanında ‘ülke kazanacak’ kadar güçlü bir insan topluluğunun ‘avam, sıradan, basit’ biçiminde ifade edilmesi beklenen bir ifade biçimi değildir.

BK D41’de: <...> *arkaşı kelmeti anı aıtayım tép süledim korıgu éki üç kişiligü tezıp bardı kara bodun kağanım kelti tép ög[irip sewinti]* <...> *ka at bértim kiçig atlıgıg* <...> “<...> kervanları gelmedi, onları korkutayım, deyip sefer ettim. Muhafızları iki üç kişiyle kaçıp gitti. Halk, kağanım geldi, diyerek sevinip mutlu oldu. <...> unvan verdim. Küçük unvanlıları <...>” ifadeleri geçmektedir (Aydın, 2017, s. 95). Satırın okunamayan bölümlerine karşın burada kağana tâbi olan boyun kervan göndermemesi nedeniyle kağanın onları korkutmak amacıyla askerî bir sefer düzenlediği ve verilmek istenen korku mesajını alan boy halkının da kağanı görünce sevinç manzaraları sunduğu anlaşılabilir. Burada üzerine sefer düzenlenen halk, kağana bağlı bir bey tarafından yönetilen bir boyun halkıdır. Bu halkın ‘avam, sıradan, basit’ bir halk olduğunu düşündüren veri ne olabilir? Satırın sonunda ‘daha düşük’ unvan verilmiş olan kişileri tanımlamak için *kiçig* sözcüğünün kullanılmış olması önemlidir.

Ta G4 ve 5’te: [...] *üç karlok lağzın yılda tokuz tatar* <...> *tokuz buyruk [b]éş señüt kara bodun turuyun kañım kanka ötüinti eçü apa*

atı bar tedi<...> anta yawgu atadı anta késre küsgü yılıka sinligde küç kara bod[un er]miş sinsizde küç kara suw ermiş kara bodun turuyun kagan atadı teñride bolmuş él etmiş bilge kagan atadı [...] “Üç Karluk(lar) domuz yılında (747) Dokuz Tatarlar <...> dokuz komutan <...> beş general (ve) halk (önünde) ayağa kalkarak babam kağana (şöyle) arz ettiler: Atalarımızın adı var, dedi(ler). Orada yabgu (olarak) atadı. Ondan sonra fare yılında (748), sen varken güç halk(ta) imiş (gücün ta kendisi halk imiş), sensizken güç ‘belli belirsiz, karışık, bulanık su’ (gibi) imiş, (diyerek) halk ayağa kalkıp kağan (olarak) atadı. Tengride Bolmuş El Etmış Bilge Kağan (olarak) atadı.” denilmektedir (Aydın, 2018, s. 43-44)¹⁴. Bu satırlar, *kara bodun* ifadesinin tam olarak anlaşılmasında en önemli verilerden birini sunmaktadır. Burada geçen *kara bodun turuyun kagan atadı* cümlesi fazlaca açıklamaya gerek bırakmayan *kara bodunun* gücünü ve önemini gösteren çok açık bir kanıttır. Eski Türk devlet yapılanmasında kağanlık makamından daha önemli bir makam yoktur. *Kara bodunun* kağanlık makamıyla olan ilişkisini gözler önüne seren bu satırlardan sonra *kara bodun* ifadesinde yer alan *kara* sözcüğünün ‘avam, sıradan, basit’ anlamıyla *bodun* sözünü nitelediğini düşünmek güçtür.

ŞU K12: [...] *anta késre kañım kagan uçdı kara bodun kılınç s² küsgü yılık[a] <...> aşdım [...]* “Ondan sonra babam kağan öldü. Halkın yaptıkları <...> fare yılında (748) <...> aştım.” biçimindedir (Aydın, 2018, s. 54). Burada, satırdaki okunamayan bölümler nedeniyle *kara bodun* ifadesi üzerine yorum yapmak olanaksızdır.

ŞU D2’de: [...] *teñri tuta berti kara eğil bodunug yok kılmadım ewin barkın yılıkısın [y]ulmadım kıyın aydım turguru ko<d>tum kentü bodunum tédim udu keliñ tédim kodup bartım [...]* “(ebedî) gök tutuverdi. Halkın tamamını (tümünü, genelini) yok etmedim. Evini barkını (ve) at sürülerini yağmalamadım. Cezalarını söyledim (tebliğ ettim). Oldukları gibi bıraktım. Kendi halkım, dedim. Gelin (bana katılın) dedim. (Öylece) koyup bıraktım.” denilmektedir (Aydın, 2018, s. 55). Aydın’ın belirttiği gibi bu satırlarda anlatılan halk, Tay Bilge Totok ile yapılan mücadelede yanlış pozisyon alan Moyan Çor’un kendi halkıdır (2018, s. 50). Bu nedenle de Moyan Çor, halkın tümünü cezalandırarak evini barkını ve at sürülerini yağmalama yoluna gitmemiş, cezalarını söyleyerek geri gelmelerini istemiştir.

ŞU D5’te: *tay bilge totok yawlakın üçün bir eki atlıg yawlakın üçün kara bodunum öltüñ yitdiñ yana içik ölmeçi yitmeçi sen tédim yiçe işig küçig bérğil tédim eki ay kütdüm kelmedi sekizinç ay bir*

¹⁴ Satırın farklı yorumları için bk. SertKaya, 1999.

yañıka sü yortıyn tédım [...] “Tay Bilge Totok kötülük düşündüğü için, bir iki süvari de kötülük düşündüğü için (ey) halkım! Öldün, mahvoldun! Tekrar tâbi olursan ölmezsin, mahvolmazsın, dedim. İşini gücünü ver, dedim. İki ay bekledim (ancak) gelmedi(ler). Sekizinci ayın birinci günü asker sevkedin, dedim.” ifadeleri yer almaktadır (Aydın, 2018, s. 56). Tay Bilge Totok ile Moyan Çor’un iç çekişmelerinin anlatıldığı bu satırlarda, devleti yönetme yetkisine sahip insanların mücadelesinde, halkın zarar gördüğü anlatılmaktadır. Aydın’ın da ifade ettiği üzere burada ifade edilen halkın Moyan Çor’un kendi halkı olması nedeniyle Moyan Çor, halkının yeniden kendisine tâbi olması için iki ay beklemiştir (2018, s. 50). Bunlardan başka hem ŞU D2 hem de D5’teki satırlarda Moyan Çor’un, kendisine karşı içinde bulunduğu hatalı duruma karşın halka verdiği değeri görmek mümkündür. Tüm bunlardan sonra anlaşıldığı üzere D2 ve D5’te *kara bodun* ifadesine ‘avam, sıradan, basit’ anlamını vermek uygun değildir.

Sırasıyla E 3/6, E 10/7-12, E 19/2 ve E 32/6’da: *kanım tölböri kara bodun kültüg kadaşım esizim e éçiçim er ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim* “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim (hepsine) doymadım.” (Aydın, 2019, s. 50)

kara bodunum katıglanıñ él törösın ıdamañ yıta esiz elim kanım “(Ey) halkım, çalışın çabalayın. Yurdu, yasaları elden bırakmayın. Ne acı! Zavallı yurdum ve hanım!” (Aydın, 2019, s. 65)

kadaşım a kinim e adrıtım a yıta kara bodunum a adrıtım yıta men “Akrabalarım, yakınlarımdan ayrıldım, ne acı! Halkımdan ayrıldım, ne acı! Ben (?)” (Aydın, 2019, s. 66)

kara bodunum a yıta esizim e “Halkım, ne acı! Ne yazık!” (Aydın, 2019, s. 87)

kara bodun <...>m öz oğlum bökmedim “Halk(ıma) <...> kendi çocuklarıma doymadım.” denilmektedir (Aydın, 2019, s. 119). Yukarıda verilen satırlar üzerine fazlaca yorum yapılacak bir durum yoktur. Yenisey bölgesi yazıtları, genel anlamda halkın kendi dilini, söyleyiş ve düşünüş biçimini yansıtmalarıyla bilinmektedir. Ölümüne nedeniyle yazıtı dikilen kişilerin ‘kağan’lar olmadığı söylenebilir. Bu yönüyle bakıldığında ister boy beyi olsun ister olmasın zaten kağana tâbi olan halkın bir parçası olan bu kimselerin, diğer insanlardan ‘avam, sıradan, basit’ biçiminde söz etmeleri beklenecek bir durum değildir.

Kara bodun ifadesi ‘avam, sıradan, basit’ biçiminde anlamlandırılmaz ise *kara* sözcüğünün ifadedeki görevi nedir? Türkçede, iki adın yan yana kullanılmasına olanak sağlayan çok fazla yapı yoktur. Bu yapılar arasında en yaygın olanlarından biri ikilemelerdir. Tek başına aynı / benzer anlamları karşılayan iki sözcüğün, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlatımı / anlamı kolaylaştırmak / pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek, sözü güzelleştirmek gibi amaçlarla art arda ya da aralıklı olarak kullanılması, ikileme yapıları için olağandır. *Kara* sözcüğünün tıpkı *bodun* sözcüğü gibi tek başına ‘halk’ anlamını karşıladığı tanıklamalar, *kara bodun* ifadesinin bir ikileme olduğuna işaret eden önemli kanıtlar arasındadır. *Kara* ve *bodun* sözcüklerinin ikileme formu içerisinde kullanılması ve sözcüklerin karşıladıkları ayrı ayrı anlamların *kara bodun* ikilemesinin genel anlamında da görülmesi, Ağca’nın 2015 yılında *kök teñri* ve *kök kalık* ikilemelerini ele aldığı yazısındaki tespitlerini akıllara getirmektedir. Ağca’ya göre ayrı ayrı ‘gök, sema’ kavram alanını işaretleyen *kök*, *kalık* ve *teñri* sözcükleri, Eski Türkçede kimi örneklerde bir araya gelip ikileme oluşturarak yine aynı kavram alanını ifade etmektedir. Dahası Ağca’nın tespitlerine göre bu durum hem *kök teñri* hem de *kök kalık* ikilemeleri için geçerlidir (s. 214, 219).

Yazının aşağıdaki bölümünde, *kara bodun* ifadesinin ikileme olarak kabul edilip edilmeyeceğinin anlaşılması adına, Eski Uyğur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinden kimi örnek tanıklamalara yer verilecektir.

Kara bodun ifadesinin AY’daki tanıklamalarıyla ilgili birkaç örnek aşağıda verilmiştir: [...] *törtünç bodun kara bay meñilig köni töröçe ewrilteçi bolgay* [...] 192 (III. 33b.), 5, (Ölmez, 1991, s. 73; Kaya, 1994, s. 142)

[...] *bo nom erdini içinteki yarlıgça ewrilser ötrü bodunu karası yeme ol nomça töröçe ewrilteçi bolur* [...] 194 (III 34b.), 11, (Ölmez, 1991, s. 75; Kaya, 1994, s. 143)

[...] *bo kamağ kara bodun monı monçulayu ig ağıg emgeki üze sikilmiş tañılmışlar ol* [...] 586 (IX. 21b.), 12, (Kaya, 1994, s. 312)

[...] *miş kara bodun arkası ... yeme balıkdın üntiler* [...] 637 (X. 20a.), 3, (Kaya, 1994, s. 332)

Yukarıdaki örneklerde dikkat çeken önemli noktalardan biri, Eski Türkçede yazıt ve el yazmalarında seyrek görülen ancak Eski Uyğur Türkçesiyle birlikte sıklıkla rastlanan ikileme unsurlarının yer değiştirmesi olayının *kara bodun* ifadesinde de görülmesidir. IX.

Teğzinçin 21b bölümünün 5. ve 9. satırlarında *bodun kara*; 12. satırında ise *kara bodun* biçimindeki kullanımlar, durumu açıkça gösteren ikna edici örneklerdendir. *Kara bodun* ifadesindeki *kara* sözcüğü bir sıfatsa *bodun kara* ifadesindeki *bodun* sözcüğü nasıl açıklanabilir? Zorlamaya gerek olmadan düz ve basit bir akıl yürütmeyle *kara bodun* ifadesinin *bodun kara* biçimi, ifadenin bir ikileme olduğunu göstermektedir. Ayrıca genel olarak AY'deki kullanımlarında *kara bodun / bodun kara* ifadesi 'halk, millet' kavramının tamamına atf yapan bir anlatıma sahiptir.

İfadenin Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki kullanımlarına ilişkin kimi örnekler aşağıda verilmiştir: [...] *kađgulugniñ emgekligniñ yararı eñin kara bodun başlagulug törö yorıdıp kat kat teñri yerlerinte yalañuk ara kayuda yime kaçan erser* [...] (Arat, 1991, s. 76)

[...] *yeme begke kara bodunka edgü yarlıg yarlıkadı* [...] TT II, 69. (Bang ve Gabain, 1929, s. 36)

[...] *yarlıg yarlıkadokda ötrü üküş kuwrag kara bodun teñri eliğe yükünü ötüntiler* [...] TT II, 81. (Bang ve Gabain, 1929, s. 38)

[...] *[kamag k]ara bodun yığılıp bir ekintike [inçe] tép téşdiler* [...] DKPAM, 1467. (Elmalı, 2016, s. 111)

[...] *anı eşidip buyruklar beg[ler] kara bodun inçe tép tédi* [...] DKPAM, 1492. (Elmalı, 2016, s. 112)

[...] *anı eşidip күnteki yinçe kırınlar buyruklar kamag kara bodun barça adrılmaklıg emgekin kuşap barıp* [...] DKPAM, 1534. (Elmalı, 2016, s. 115)

[...] *bo montag sawın eşidip kuñcuı başın күnteki yinçe kırınlar tégitler buyruklar kamag kara bodun suwdın ünmiş balık teğ yıglayı sıgtayı maru berü agnadılar* [...] DKPAM, 2821. (Elmalı, 2016, s. 161)

[...] *eşidiñler törtin yınak udaçı begler buy[ruklar] kamag kara bodun kim birök [öñ]i öñi şasturlarta uzanmaklıg bramanlar bar erser olarnı barça bir yerte yığıñlar* [...] DKPAM, 4163. (Elmalı, 2016, s. 205)

DKPAM'da genel olarak *kara bodun* ifadesi, *beg buyruk*, *kuñcuı*, *tégit* gibi belli başlı ve devlet yapılanmasında bir yeri olan insanları işaretleyen sözcüklerden sonra kullanılmıştır. Bu nedenle ilk bakışta *beg buyruk*, *kuñcuı* ve *tégit* unvanlı kişilerin *kara bodundan* ayrı tutulduğu gerekçesiyle *kara bodun* ifadesinin 'avam tabakası'na işaret

ettiği düşünülebilir. Böylesi bir algılamayı zayıflatan nokta, *kırkın* ‘cariye’ sözcüğünün de *buyruk*, *kunçuy* ve *tégit* ile yan yana *kara bodun* ifadesinden önce kullanılmasıdır. Cariye, ‘avam tabakadan’ değil *beg buyruk*, *kunçuy*, *tégit* gibi ‘yüksek zümre(?)’den midir?¹⁵ Hâlihazırda yukarıda verilen tanıklamalar dikkatle incelendiğinde *beg buyruk*, *kırkın*, *kunçuy*, *tégit* ve *kara bodun* biçimindeki sıralamanın vurgulamak istediği, metinde verilen durumlara, bulunulan öğütlere, nasihatlere ve karşılaşılan olaylara karşı muhatabın *beg buyruk*, *kırkın*, *kunçuy*, *tégit*; *kamag kara bodun* olmalıdır. Yukarıda verilen ifadeler, insanların ayrılığını değil ayrılığını belirtmektedir. Acılar karşısında üzülen, ağlayan, sıkıntı çeken; olaylara karşı söz söyleyen; yorum getiren, gerekli durumlarda bir araya toplanan halk topluluğunu oluşturan cariye, komutan, prens, prenses, memur; tüm insanlardır. Bugün Türkiye Türkçesinde dahi her meslekten, her yaştan, her kesimden insanın bir olaydan etkilendiğini / bir arada bulunduğunu anlatmak için ‘genci yaşlısı, zengini fakiri, kadını erkeği, öğretmeni, memuru, işçisi, bakanı, askeri polisi tüm halk oradaydı / üzüntü duydu / ağladı / toplandı’ cümlesinin kurulması şaşılacak bir ifade biçimi değildir.

[...] *balıkdaki uluşdaki bodun kara için ök kaş bakşılar uluglar için başta otra adakta olordaçı edgü ögli ayıç ögliler için* [...] KKNB, BTT XXV, 253. (Wilkens, 2007, s. 68)

[...] *élig beg sözledi men kamag kara bodunnuş begi erip men* [...] HT III, 727. (Ölmez ve Röhrborn, 2001, s. 108)

[...] *yene köñülümüzni bodun kara üze kılup ulatı öñdün [s]ülep egirip çéü töñürge üze kınap bir yérde (: yélde) [k]ıraguda yatmışda berü [kö]ñülümüz ançakıya tap[sız] erdi* [...] HT VII, 777. (Röhrborn, 1991, s. 75)

[...] <...> *adrok törömiş idok kagan kanımız süsin katun kutun tayşılar başlap altun uruğların b[okun]ın bodunun karasın süsin çerigin* <...> [...] BTT XIII, 46. Metin, 12. (Zieme, 1985, s. 166).

Verilen örneklerde görülebileceği üzere Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *kara bodun* ve *bodun kara* ifadeleri karışık biçimde kullanılmıştır. Ayrıca BTT XIII’te tanıklanan üç unsurdan oluşan *bokun bodun kara* ikilemesi, *kara bodun* ifadesinin bir ikileme olduğunun önemli kanıtlarından biridir. Çünkü *bokun* sözcüğü de *bodun* sözcüğüyle birlikte *bodun bokun* ve *bodunluğ bokunluğ*

¹⁵ *Kırkın*ın toplum içerisindeki yeri ile ilgili farklı bir bakış açısını düşündüren bir dörtlük için bk. Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 263.

ikilemelerinin bir unsurudur ve ‘halk, millet’ anlamını karşılamaktadır.

Kara bodun ifadesi, Karahanlı Türkçesi metinlerinde yalnızca KB’de geçmektedir. Dahası *kara* sözcüğü de Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘halk, millet’ kavramına işaret edecek biçimde yalnızca KB’de tanıklanmıştır. KB’nin “*Fihristü’l Ebvab*” bölümünde, 56. babın “*kara bodun birle negü teg katılgusun ayur*” olduğu belirtilmektedir (Arat, 1979, s. 14). ‘Halkla ilişkiler’in yer aldığı bu babın başlığında ‘halk, millet’ kavramının tamamını karşılamak için *kara bodun* ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir. KB 5559-5564’te: [...] *bularda basa kaldı bodnuş kara bularnı törö birle edgü köre bu ma üç kutu ol munı adra tut küçeme küçese bolur êlke yut bularda birisi bu baylar turur bodun küçlügi bu ay kılki unur bularda basası kör orto kişi bu orto kılumaz bu baylar işi çıgaylar turur kör bularda basa bularıg küdezgü kamugdın oza [...]* denilmektedir (Arat, 1979, s. 552)¹⁶. Burada, *bodnuş kara* ifadesi doğrudan ‘halk, millet’ kavramının geneline vurgu yapmaktadır. 5559. beyit öncesinde, devlet yapılanmasında görev alan kimi insanlar sıralandıktan sonra gelen ve ‘bunlardan sonra halk gelir; bunlar da üç zümreye ayrılır: Zenginler, orta kesim, fakirler’ biçiminde özetlenecek bu beyitlerde, *bodnuş kara* ifadesiyle *bodun* sözcüğü rahatlıkla birbirinin yerine kullanılabilir durumdadır. Ancak *kara* sözcüğünün *kara bodun* ifadesini açıklamakta incelemeye değer görünen KB’nin söz varlığındaki diğer tanıklamalarını açıklamak bu kadar kolay değildir. 2080’de: [...] *kara kul karası bolur beg ürüş karalı ürüşlü adırttı körtüş [...]* ifadeleri yer almaktadır (Arat, 1979, s. 224). Beyitte ‘siyahın kul rengi olduğu, beyin ise beyaz; siyah ile beyazın da birbirinden ayrıldığı’ belirtilmektedir. İlk bakışta *kara bodun* ifadesine ‘avam, sıradan, basit’ anlamını vermek isteyen araştırmacılara bir dayanak oluşturduğu izlenimi veren bu beyitte ‘halk’ın renginin siyah olduğu söylenmiyor olmalıdır. Burada, ‘kul’ların renginin siyah olduğu belirtilmektedir. Bu da büyük olasılıkla *kara baş* ifadesine bir atıftır. 2082. beyitte bu tip bir açıklamayı destekleyecek veriler bulunmaktadır: [...] *atı beg bolur bolsa kılki kara karada bu ıya bolur halk ara [...]* (Arat, 1979, s. 225). Beyitin genel anlamı ‘adı bey, tavırları ise kul tavrı gibi olursa o beyin halk arasındaki mertebesi kıldan aşağıdır’ biçiminde verilebilir. Yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *bodun*, *bodun bokun*, *bodun kara*, *bokun*, *bokun bodun kara*, *kara*, *kara bodun* gibi sözcük ve ifadelerle karşılanan ‘halk, millet’ kavramının Karahanlı Türkçesi metinlerinde günümüzde de yaygın biçimde kullanılan *halk* sözcüğüyle

¹⁶ KB ile ilgili ayrıca bk. Dankoff 1983; Kaçalin 2008; Üşenmez-Erdem 2014.

karşılanmaya başlanmış olması dikkat çekicidir. Buradan açıkça anlaşılan ikinci durum ise ‘beyin tavırlarının benzememesi’ gereken tavrın sahibi olduğu anlatılan *kara* ile *halkın* birbirinden ayrı sözcüklerle ifade edilmiş olmasıdır. Bu da gerek 2080. gerek 2082. gerekse de KB’nin başka kimi beyitlerinde *kara* sözcüğünün içerdiği ‘hor görülen, alçaltıcı bulunan’ anlamının KB içindeki tüm tanımlamalarda ‘halkın geneli’ için kullanılmadığını düşündürmektedir. 986, 2078, 2079, 4323 ve 4324. beyitlerde geçen *kara kılkı* ifadesini böyle okumak daha doğru görünmektedir. Bunların yanı sıra *kara* sözcüğünün doğrudan ‘halk’ biçiminde anlamlandırılmasını gerektiren 250, 256, 891, 988, 1313, 1787, 2097, 2107, 2260, 2515, 3181, 3268, 4238, 4239, 4327, 4329, 5064, 5065, 5224, 6110 ve 6111. beyitler, *kara* sözcüğünün KB’deki kullanımlarını sistematik biçimde algılamayı güçleştirmektedir. Sırasıyla 1313, 4327, 4328, 5064 ve 5065. beyitlerde: [...] *bodun munka bolsa irak tur saça kara bulgakıña katılma kaçā* [...] (Arat, 1979, s. 149)

[...] *kara kadgusı barça karnı için bodun tewşigi barça bogzi için* [...] (Arat, 1979, s. 435)

[...] *élig elgi barça bodunka uzun negü kolsa kılğay tügülse yüzün körü bar kara begke kılmaz selam bu ma’ni için ol ay bilgi tamam* [...] ifadeleri yer almaktadır (Arat, 1979, s. 505-506). Örnek olarak verilen bu beyitlerin tümünde *bodun* ve *kara* sözcükleri birbirinin yerine kullanılabilecek durumdadır. 4323. beyitte: [...] *kara kılkı barça bolur kap kara kara kıлма özni küdezü tura* [...] denilmektedir (Arat, 1979, s. 434). Bu beyitte yer alan ifadelerin yorumu, bilimsel bir açıklamanın dışına taşan sıklıtlı bir konudur.

KB’nin “ögdülmüş odgurmuşka *kara* ‘am bodun birle neteg katılgu kerekin ayur’” bölümünün adı ile 4320. ve 4321. beyitte geçen *kara* ‘am bodun ifadesi KB için durumu daha da içinden çıkılmaz bir hâle getirmektedir: [...] *kara* ‘am bodun barça kılkı öñi bilgü ukuşı kılınçı teñi kılıksız bolurlar *kara* ‘am bodun törö yok toku yok katılmış ödün [...] (Arat, 1979, s. 434). ‘Am sözcüğü Arapça ‘halk, ahâli’ anlamındadır. Bu da ifadenin üç unsurlu bir ikileme olduğunu göstermektedir. *Kara* ‘am bodun ikilemesi, Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça rastlanan Arapça sözcüklerin halka öğretilmesi adına, Arapça sözcüğün Türkçesiyle yan yana kullanılması yönteminin güzel bir örneğidir. Bu durum, *kara bodun* ifadesinin bir ikileme yapısı olduğu düşüncesine destek olmaktadır. KB 4565’te ‘am sözcüğü tek başına tanıklanmıştır. ‘Am sözcüğü tek başına, Karahanlı Türkçesinde bir de AH 236’da, *akılknı* ‘am has tözü halk öger biçiminde geçmektedir (Arat, 2006, s. 59). KB 6024. beyitte bir de

kara 'am ikilemesi geçmektedir: [...] kara 'am tüşiye yöругü adın adın boldu begler tüşi kör adın [...] (Arat, 1979, s. 597).

Anlaşıldığı üzere KB, *kara* sözcüğünün 'istenmeyen, olumsuz', 'halk, millet' ve 'kul, kara baş' anlamlarının bu denli karışık kullanımı nedeniyle bilimsel açıdan sistematik biçimde takip edilerek *kara bodun* ifadesinin anlaşılmasında veri sunacak durumda değildir. KB'de *kara* sözcüğünün kullanıldığı kimi yerlerde 'halk'ın bir kısmı için oluşan 'istenmeyen, değersiz, kaçınılması gereken bir topluluk' algısı ve anlayışı yalnızca Karahanlı Türkçesi metinlerinde değil Eski Türkçenin söz varlığında da sezilmemektedir¹⁷.

SONUÇ

1. *Kara bodun* ifadesindeki *kara* sözcüğünün sözcük türü açısından ifadedeki görevi sıfat değildir. Sözcük, ifadede doğrudan bir ad görevindedir. *Kara* sözcüğü hem eski Türk yazıtlarında hem de Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde, tek başına 'halk, millet' karşılığında tanıklanmıştır. Buradan hareketle 'halk, millet' anlamını ayrı ayrı karşılayan *kara* ve *bodun* sözcükleri, eş anlamlı *kara bodun* ikilemesini oluşturmuştur.

2. *Kara* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki hiçbir tanıklamasında, sözcüğün 'avam, basit, sıradan' anlamına geldiğini destekleyecek veri yoktur. Ayrıca gerek yazıt ve el yazmalarında gerekse de Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde, Moğol kültüründe görülen *ak - kara bodun* anlayışını düşündürecek bir *ak bodun* ifadesi yer almamaktadır. Eğer Eski Türkçenin söz varlığında, *ak bodun* ifadesi, *kara bodun* ifadesi gibi yer alıyor olsaydı *kara* sözcüğüyle *ak* sözcüğü arasında 'avam, sıradan, basit' yahut tam tersi bir nitelemeden söz etmek mümkün olabilirdi.

3. Yazıt ve el yazmalarında, *bodun* sözcüğü ile *kara bodun* ifadesinin geçtiği yerlerde işaret edilen 'halk kesimi' açısından bir ayırım yoktur. Yazıt ve el yazmalarında, *bodun* sözcüğü ile *kara bodun* ifadesi birbirinin yerine kullanılabilir durumdadır.

4. *Kara bodun* ifadesinin Ta 5'teki kullanımı, 'halk'ın gücünü ve önemini ortaya koymasıyla ifadenin 'avam, sıradan, basit' biçimindeki anlamlandırmayı güçleştiren önemli bir veri sunmaktadır.

5. *Kara bodun* ifadesinin Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki kullanımları 'halk, millet' kavramının tamamına atıfta bulunmaktadır.

¹⁷ *Kara* sözcüğünün KB'deki 'olumsuz' anlatımıyla ilgili ayrıca bk. Bozok, 2019, s. 252-253.

İfadenin ‘halkın bir bölümü’ne işaret ettiğini düşündürecek bir kullanım yoktur. İfade, yazıt ve el yazmalarında olduğu gibi *bodun* sözcüğünün yerine kullanılabilir durumdadır.

6. Eski Uygur Türkçesinde, *kara bodun* ifadesinin bir ikileme olduğunu gösteren ‘ikilemelerin unsurlarının yer değiştirmesi olayı’na uğramış *bodun kara* biçimi görülmektedir. KB’de bir de *bodnuş kara* ifadesi geçmektedir. *Kara bodun* ifadesinde, *kara* sözcüğü ‘avam, basit, sıradan’ anlamıyla *bodun* sözcüğünü niteleyen bir sıfat olarak kabul edilirse *bodun kara* ifadesinde bu sıfatın yorumlanabilmesi mümkün olmayacaktır. Dahası Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *bokun bodun kara* ile KB’de görülen *kara ‘am* ve *kara ‘am bodun* ikilemeleri de *kara bodun* ifadesinin bir ikileme olduğu düşüncesini destekleyen önemli kanıtlardandır.

7. KB, *kara* sözcüğünün ‘istenmeyen, olumsuz’, ‘halk, millet’ ve ‘kul, kara baş’ karşılıklarının birbirine karışan kullanımları nedeniyle bilimsel açıdan sistematik biçimde takip edilerek *kara bodun* ifadesinin anlaşılmasında veri sunacak durumda değildir.

KISALTMALAR

AH → Atebetü'l Hakayık, AY → Altun Yaruk, BK → Bilge Kağan Yazıtı, BTT → Berliner Turfantexte, DLT → Divānu Lugāti't-Türk, HT/II → Hoyto-Tamır (Tayhar-Çuluu) II Yazıtı, HT → Xuanzang Biyografisi, IB → İrk Bitig, KB → Kutadgu Bilig, KKNB → Kşanti Kılguluk Nom Bitig, KT → Köl Tegin Yazıtı, O → Ongi Yazıtı, ŞU → Şine Usu Yazıtı, T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı, T2 → Tonyukuk 2 Yazıtı, Ta → Tariat (Terh) Yazıtı, TT → Türkische Turfantexte.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2015). Eski Türkçe kö:k tenri ve kö:k kalık ikilemeleri üzerine. *Türkbilig*, 30, 201-221.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme*. Kömen Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk şiiri*. Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükeki, Atebetü'l-Hakayık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca din dışı metinlerin karşılaştırmalı söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Sibiry'a'da Türk izleri. Yenisey yazıtları*, Kronik Kitap.
- Bang Kaup, W. and Gabain, A. von. (1929). *Türkische Turfantexte II, Manichaica*. Verlag der Akademie der Wissenschaften, In Kommission bei W. de Gruyter.
- Bozok, E. (2019, 26-28 Eylül). Kutadgu Bilig'de olumsuz niteleyiciler ve buldukları bağlamlardan hareketle devrin bakış açısı, Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı Bildiriler, Türk Dil Kurumu Yayınları, 239-259.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cemiloğlu, İ. (1991). Dilimizdeki kara kelimesi hakkında. *Milli Folklor, II*(12), 22-26.
- Chavannes, E. (2013). *Çin kaynaklarına göre batı Türkleri*. Selenge Yayınları.
- Civelek, Ö. (2008). *Av ve avcılık kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali - Hilâl Oytun Altun. Kitabevi Yayınları, 89-102.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University.
- Dankoff, R. (1983). *Wisdom of royal glory (Kutadgu Bilig) a Turko-Islamic mirror for princes*. University of Chicago Press.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon I-II*. Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gabain, A. von. and Kowalski, T. (1959). *Türkische Turfantexte X, das Avadāna des Dāmons Ātavaka*. Akademie Verlag.
- Gömeç, S. (2010). Kara unvanı ve kara hanlıkların menşei Üzerine. *History Studies*. 2(2), 29-33. http://dx.doi.org/10.9737/hist_119
- Kaçalın, M. S. (2008). *Yusuf Has Hâcib Kutadğu Bilig, metin*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karaman, A. (2021). *Eski Türkçede (VIII. - XII. yüzyıl) ikilemeler*. Yayınlanmamış doktora tezi. Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk, giriş, metin ve dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I., Alimov, R., Yıldırım, F., Mozioglu, E. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. BilgeSu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oruç Aslan, B. (2014). Kutadgu Bilig'de geçen kızıl til ve kara baş kavramlarının anlamlandırılması. Mehmet Özmen Armağanı, ed. Nurettin Demir - Faruk Yıldırım, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 239-247.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (=5. bölüm)*. TDAD I.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*. 65(2), 243-311.
- Ölmez, M. (2018). *Uygur Hakanlığı yazıtları*. BilgeSu.
- Ölmez, M. ve Röhrborn, K. M. (2001). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 7, die Alttürkische Xuanzang-biographie III*. Harrassowitz Verlag.
- Röhrborn, K. M. (1991). *Veröffentlichungen der societates Uralo Altaica band 34, Xuanzang leben und werk teil 3, die Alttürkische Xuanzang-biographie VII*. Harrassowitz Verlag.
- Sertkaya, O. F. (1999). Eski Türklerin kağan seçimi üzerine Göktürk yazıtlarındaki iki ata sözü. *İlmi Araştırmalar*. 8, 233-241.
- Superanskaya, A. V. (2017). Akarsu adlarındaki renk isimleri terminolojik midir? Çev. İbrahim Şahin, *Türk Dünyası İncelemeleri*. 17(2), 297-305.

- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Şen, S. (2007). Eski Türkçede gök ile yerin adlandırılışında renklere dayalı deyim aktarmalarından yararlanma ve 'kara' sözcüğünün kökeni üzerine. *İlmi Araştırmalar*. 24, 129-136.
- Şirin, H. (2009). *Köktürk Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtları söz varlığı incelemesi*, Kömen Yayınları.
- Tekin, Ş. (1993). *Uygurca metinler I, Kuanşi İm Puzar (ses işiten ilâh)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. TDAD.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig Eski Uygurca fal kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (1974). *Das uigurische İnsadi-Sūtra (Berliner Turfantexte III)*. Akademie Verlag.
- Tıbıkova, L. N., Nevskaya, I. A. and Erdal, M. (2012). *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin sözlüğü*. Doğu Kitabevi.
- Üşenmez, E. ve Uçar, E. (2014). *İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk eseri, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire nüshası, ıtkıbasım*. Akademik Kitaplar.
- Wilkens, J. (2007). *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Akademie Der Wissenschaften.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin Dili*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Akademie Verlag.